

*Post-religiøs religionskritik, samtids-
diagnostik og et ko-immunitært
fællesskab – Postkort fra Peter Sloterdijk*

AF ERIK SPORON FIEDLER

SLAGMARK #79
SIDER: 183-191

Peter Sloterdijk
Nach Gott
Suhrkamp Verlag, 2017

Peter Sloterdijk
Was geschah im 20. Jahrhundert
Suhrkamp Verlag, 2016

Den tyske filosof, kulturkritiker og provokatør Peter Sloterdijk lader sjældent en god anledning gå til spilde. Således var det stort anlagte tyske Reformationsjubilæum i 2017 en oplagt lejlighed til udgivelsen af hans *Nach Gott* – en antologi, hvis samlende tema er religion. Antologien samler tidligere udgivne tekster, uddrag fra ikke tidligere udgivne forelæsningsmanuskripter og nyskrevne essays. I alt rummer bogen 12 tekster spredt ud over en 25-årig periode, dog fortrinsvist fra de seneste 10 år. Året før udgav Sloterdijk et andet samlebind, nemlig den udvidede samtidsdiagnostik og -kommentar *Was geschah im 20. Jahrhundert*, hvori han tager pulsen på det 20. århundrede samtidig med at han udstikker retningen for det 21. Ligesom *Nach Gott* består *Was geschah...* af en blanding af tidligere udgivne tekster og forelæsningsmanuskripter samt nye refleksioner og betragtninger, som spænder fra 2005 og frem. Sammenholdes indholdet i de to bind, så udgør teksterne en samling

postkort fra Sloterdijks nyere filosofiske produktion, der angiver pejlemærker til nogle af hans senere værkers hovedtanker og -provokationer.

Peter Sloterdijk er et af de største navne på den filosofiske scene syd for grænsen og hans bøger har flere gange optrådt på *der Spiegels* bestsellerliste. Ligeledes har han igennem årene – under stor mediebevågenhed – været centrum for offentlige debatter om blandt andet genteknologi og posthumanisme; skattesystem, filantropi og velfærdsstaten; grænsepolitik, migration og asylret. Sloterdijk debuterede med den stort anlagte samtidskritiske, kropsfænomenologiske generationsrefleksion *Kritik der Zynischen Vernunft* i 1983 og han har siden publiceret mere end 40 bøger og et væld af andre udgivelser. Heriblandt ikke mindst det monumentale mesterværk *Sphären* bestående af tre bind der udkom i årene 1998-2004. På samlet set 2500 sider udfolder Sloterdijk her sin sfærologi over bobler, glober og skum, hvorigennem han forsøger at give en total genbeskrivelse af menneskets historie, tænkning og aktuelle tilstand fra et sfærologisk og immunologisk perspektiv.

I den engelsktalende verden har der været et længere ophold i oversættelsen af hans værker, fra slutningen af 1980'erne til slutningen af 2000'erne, hvilket har medført en forsinkelse i receptionen af hans tænkning. Imidlertid er mange af hans bøger og de fleste af forfatterskabets hovedværker siden blevet oversat til engelsk. Herhjemme har han, af uransagelige årsager, aldrig fået den opmærksomhed, som hans publikationer og konfrontationer ellers berettiger. Der er til dato kun oversat tre af hans værker til dansk og den sidste nyoversættelse udkom i 2002. Internationalt er billedet dog et andet og Sloterdijk må nu regnes som en af de vigtigste og mest indflydelsesrige nulevende tænkere både akademisk og i en bredere offentlighed. Hans tænkning er mange-facetteret og bredt syntetiserende, hans tekster er filosofisk prægnante og litterære nydelser, hans sprog er eklektisk og elegant. Men han er også omstridt, omdiskuteret og kritiseret og han søger bevidst mod overdrivelsen og provokationen, hvilket har medvirket til at give ham et ry som tysk filosofis 'enfant terrible' og betegnelsen 'kendisfilosof'. Blandt Sloterdijks beundrere finder man folk som Slavoj Žižek og Bruno Latour og hans modstandere tæller blandt andre Jürgen Habermas og Axel Honneth. Særligt den langvarige fejde med Frankfurterskolens anden og tredje generation i den tyske offentlighed er en omstændighed foruden hvilken Sloterdijk sikkert ikke havde fået helt den samme status som offentlig intellektuel.

Groft opdelt kan Sloterdijks forfatterskab inddeles i to typer bøger. De korte, polemiske tekster der behandler et enkeltstående og relativt afgrænset emne, som eksempelvis *Die Verachtung der Massen* fra 2000 og så de store, samlende og bredt anlagte civilisations- og kulturhistoriske betragtninger som fx *Zorn und Zeit* fra 2006. *Nach Gott* tilhører ingen af delene og må anskues som en bastard, der er avlet omkring religionen som den samlende tematik. Blandt andet indeholder den et uddrag af sfære-trilogiens første bind om bobler, hvor Sloterdijk læser tankefigurer fra den kristne teologiske tradition som udtryk for refleksioner over intimitet og det at være i noget (som fx Gud eller verden) samt et uddrag fra bogen om modernitetens uopdragne og urostiftende børn *Die schreckliche Kinder der Neuzeit*, hvor Jesus præsenteres som det oprindelige uægte barn. Ligeledes indeholder bogen Sloterdijks forord til den stort anlagte antologi om religiøs mystik, *Weltrevolution der Seele*, samt til udgaver af Martin Bubers *Mystische Weltliteratur* og William James' religionspsykologiske hovedværk *Die Vielfalt religiöser Erfahrungen*. På samme måde som i *Nach Gott* er teksterne i *Was geschah...* skrevet til forskellige lejligheder, men her er et af de forbindende elementer teksternes samtidsdiagnostiske og -intervenerende dagsorden. I flere af bogens tekster ligger der et opgør med det, Sloterdijk forstår som et kuldsejlet modernitetsprojekt, samtidig med at det forsøges videretænkt igennem en konstruktiv radikaliserings af nogle af dets elementer.

Sloterdijks tiltrækningskraft som tænker og kritiker består ikke kun i hans forsøg på at læse tidens tegn, men er i høj grad forbundet til de affirmative elementer i hans tænkning og til hans opstilling af alternativer – selvom de somme tider blot er formuleret som tankevækkende provokationer. Som han med en Marx-pastiche skriver i *Die Verachtung der Massen*: "Filosofferne har blot smigret samfundene forskelligt, det, det drejer sig om, er at provokere dem". I bund og grund er det dog et positivt filosofisk projekt, Sloterdijk præsenterer. Et projekt man aner aftegningerne af i *Nach Gott* og *Was geschah...* Sloterdijks rapsodiske stil og tematiske spændvidde har medført at hans værk sjældent fremstilles sammenhængende – men at der er sammenhænge og at det indeholder en kontinuitet, er der ingen tvivl om. Kontinuiteten viser sig blandt andet ved den måske væsentligste konstans i Sloterdijks senere forfatterskab, nemlig hans vedvarende forsøg – siden slutningen af 1990'erne – på at give en radikal genbeskrivelse og dermed omfortolkning og omforståelse af mennesket, den menneskelige eksistens og menneskelige frembringelser indenfor rammerne af det, han kalder et immunologisk paradigme. Dette betyder at Sloterdijks

forståelse af religion, hans civilisationshistoriske analyser og hans tilbudte løsninger også må anskues indenfor dette paradigme.

Lige fra debuten til de seneste værker har religion spillet en væsentlig rolle i Sloterdijks tænkning. Men særligt i årene efter årtusindskiftet er religionens rolle intensiveret, ligesom Sloterdijk har givet udtryk for en vending i sit forfatterskab mod en mere politisk engageret tænkning, blandt andet foranlediget af terrorangrebene på New York og Washington i 2001. Dette har blandt andet resulteret i det, Sloterdijk selv kalder ”religionsteoretiske” bøger som *Gottes Eifer* fra 2007, *Du mußt dein Leben ändern* fra 2009 og *Im Schatten des Sinai* fra 2013. Det sidstnævnte værk udgjorde ligeledes Sloterdijks indlæg i det, der i Tyskland fik betegnelsen ”die Monotheismus-debatte” og som udfoldede sig på kulturportalen *Perlentauchers* hjemmeside og, med afsæt i ægyptologen Jan Assmanns arbejde, omhandlede forholdet mellem monoteisme og vold. Denne vending i forfatterskabet fremgår også af *Nach Gott*, hvor kun tre af teksterne er blevet til før årtusindskiftet. *Nach Gotts* karakter af samlebind gør, at den i sin helhed kan fremstå ujævn, men også at den på den ene side fremstår som en nuancering og kontekstualisering af Sloterdijks religionsfilosofiske position og på den anden side som en korrigerende eftertanke, der til dels skaber denne position og fremstiller den mere kohærent og entydig, end den måske er. Dette sker ikke mindst på bekostning af religionens fremtrædende – og anderledes – rolle i Sloterdijks produktion op igennem 1980’erne og 1990’erne. Undtagelsen er dog her antologiens tidligste tekst *Det sande kætteri: Gnosis [die wahre Irrlehre: Gnosis]*, der oprindeligt var forordet til tekstsamlingen *Weltrevolution der Seele. Ein Lese- und Arbeitsbuch der Gnosis von der Spätantike bis zur Gegenwart* fra 1993 og som Sloterdijk redigerede sammen med kulturhistorikeren Thomas Macho. Sloterdijks tidlige religionsfilosofiske opmærksomhed og interesse stammer ifølge ham selv fra hans arbejde på tidligt i forfatterskabet at udarbejde en revolutionens arkæologi og skyldes ikke mindst indflydelsen fra den tyske religionsfilosof Jacob Taubes arbejde.

Nach Gotts tvetydige titel er bemærkelsesværdig, idet den både kan betyde ”efter gud” og ”ifølge gud” – men Sloterdijks position er grundlæggende religionskritisk og post-religiøs, hvilket bogens indledende tekst *Götterdämmerung* også bevidner. Kort sammenfattet kan den opsummeres: Ragnarok (die Götterdämmerung) er i gang og Guds almagt er blevet til afmagt. Men Sloterdijks post-religiøse religionskritik har et andet mål end det 19. og 20. århundredes religionskritikker og den er

fuldstændig forskellig fra 'den nye ateisme', som Sloterdijk ikke har meget til overs for. Det er for eksempel ikke religionernes sandhedsværdi, der skal gendrives hos Sloterdijk, men derimod deres funktion der skal analyseres og udlægges. De nødvendige spørgsmål i *Nach Gott* bliver således: Hvad gør mennesket med sig selv uden religionens retningsanvisninger, eksistenssikring og kontingensforvaltning? I hvis billede skaber mennesket sig, når det ikke længere er skabt i guds billede? Og ikke mindst hvad er det for nogle fænomener, vi taler om, når vi taler om religion? I den forbindelse har Sloterdijk andetsteds stillet det radikale forslag, at begrebet religion i det hele taget skulle afvikles, da det er en "falsk abstraktion, der indeholder et stort vildledningspotential". At tale om religion er for Sloterdijk simpelthen en misforståelse og en mistolkning af et antropologisk grundforhold, nemlig menneskets kulturelt varierende måder at forsøge at beskytte sig symbolsk på overfor livets udsathed og dødens vished. Således er al samtidens snak om religionens genkomst og de post-sekulære samfund, i Sloterdijks perspektiv, også en fejltolkning af det fænomen. Misforståelsen af religion er således for Sloterdijk ikke, som i mange religionskritikker, primært kognitiv, men snarere konceptuel.

Der ligger hermed en dobbelt pointe i Sloterdijks religionskritik. For det første at religion i teori og tænkning er forkert og utilstrækkeligt teoretiseret og begrebsliggjort; for det andet at de religiøse former og den religiøse verdensanskuelse ikke længere på tilstrækkelig vis kan tilbyde mennesket noget, det ikke finder tilsvarende eller bedre andre steder. For Sloterdijk gælder det altså om at udskifte det konventionelle blik og de traditionelle begreber med en tilgang til religion, der gør, at vi kan forstå religion anderledes og mere fyldestgørende. Det er her den immunologiske fortolkningsramme er afgørende.

Sloterdijks immunologi består, kort fortalt, i overtagelsen af den naturvidenskabelige model for det biologiske immunsystem og omformningen og udvidelsen af denne til en evolutionshistorisk metafor. Dette udvidede immunologiske teori- og begrebskompleks, der både dækker natur og kultur, giver Sloterdijk betegnelsen generel immunologi (som han nogle steder sammenholder og sidestiller med sfærologien) og igennem flere af teksterne i *Nach Gott* og *Was geschah...* får vi præsenteret grundbestanddelene til dette. Immunisering er en biologisk konstans og således også en antropologisk konstans. Men den er som antropologisk konstans anderledes, end den er for det rent biologiske liv. Grundtanken i Sloterdijks generelle immunologi er, at mennesket er det dyr, der har fortsat sin biologiske udvikling

i en social og kulturel evolution. Mennesket har altså transcenderet det rent biologiske liv og stillet sig ud i det åbne. Det vil sige, at menneskedyret har forkastet sin biologiske determination for at være i friheden. Det er i denne udsatte og åbne eksistens, at mennesket, ifølge Sloterdijk, forsøger at beskytte sig ved bestandigt at forsøge at arbejde på sin immunitære konstitution gennem metoder, teknikker og ritualer. Således har mennesket udvidet sit biologiske immunsystem med et socialt og et psykologisk/symbolsk immunsystem – det er blandt de sidste, at vi finder og skal forstå religion, som Sloterdijk påpeger i *Nach Gott*. Grundaxiomet i den generelle immunologi er at livet skal forstås som et immunsystems succesfase, men også at liv ikke blot er en biologisk betegnelse, men derimod en metafor, der omfatter kulturer, folk og institutioners beståen. Indenfor det perspektiv er et fællesskab kun eksisterende og kan kun opretholdes, så længe det sociale immunsystem fungerer og virker auto-terapeutisk og endo-klinisk. Immuniteten er afgørende for det fælles liv, som Sloterdijk siger programmatisk: ”Ingen *communio* uden egnede *immunitas*-strukturer”. Sat på spidsen kan man sige, at Sloterdijks generelle immunologi er en til dels nietzscheansk inspireret livsfilosofi, der handler om livsbetingelserne for arten (mennesket), gruppen (det sociale fællesskab) og individet og de måder, hvorpå disse betingelser er søgt konstrueret og optimeret historisk og aktuelt. I den forstand er generel immunologi også en kommende videnskab, hvor mennesket bliver sig sine livsomstændigheder bevidst og derpå bruger denne indsigt til selv at bygge sine livsgrundende, -opretholdende og -forbedrende konstruktioner på bekostning af de traditionelt overleverede, nærmest i eksistensen aflejrede, vitale illusioner om religion, nation, humanisme etc.

Med Sloterdijks opfattelse af humanismen, nationalstaten og religionen som afsluttede eller hensygnende perioder i menneskehedens historie, må vi lede og ledes til et andet sted. Det konkrete alternativ han opstiller er det, han kalder konstruktionen af en makroimmunologisk struktur, som kan danne grundlag for en egentlig ”jordpolitik”, der ikke beskytter nogen få ved at udskille og udbytte andre, som det for eksempel er tilfældet med nationalstaten, men netop udgør et globalt og artsomsluttende fællesskab. Civilisationshistorisk har menneskeheden bevæget sig fra de små, nære og lokale fællesskaber som stammer og klaner over de antikke højkulturers bysamfund, højmiddelalderens feudalsamfund og til det modernes nationalstater. Den tid vi befinder os i nu har, med sine uoverskuelige og uoverstigelige udfordringer, brug for en ny fællesskabsform og en politisk struktur, der

kan takle samtidens komplekse beskaffenhed. Problemet er, mener Sloterdijk, at vi stadig hænger fast i nationalstatens struktur og logikker. Den igangværende klimakatastrofe og det forestående økologiske sammenbrud er ikke situationer, der kan håndteres indenfor de enkelte nationalstater eller i de eksisterende rammer for internationalt samarbejde. Det faktum, at jorden er blevet erkendt som et endeligt og begrænset planetært økosystem, har endnu ikke omsat sig i en adækvat global miljøpolitik og bevidsthed. Dette har den internationale politik og det internationale samarbejdes nyere historie vist alt for tydeligt. Derfor kan Sloterdijk programmatisk sige, at det 21. århundrede begyndte med den globalpolitiske fiasko, som Danmark lagde territorie til med COP15 i december 2009. Alternativet for Sloterdijk er det han kalder for en global ko-immunitær struktur, eller en global ko-immunitet, og denne udgør netop et forsøg på at tænke et overlevelsedygtigt og langtidsholdbart fællesskab, der er i stand til at agere med en global bevidsthed hinsides nationalstaten og andre partikulære fællesskabsformers interesser. I stedet for den dominerende nationalegoisme må der skabes et globalaltrustisk alternativ.

Sloterdijks økologiske engagement hænger sammen med en af hans grundlæggende filosofiske antropologiske indsigter. Som han skriver i essayet ”Starke Beobachtung – Für eine Philosophie der Raumstation” fra *Was geschah...* er mennesket absolut afhængigt af at være i et miljø, der kan opretholde livet. Dette gælder ikke blot trygheden i en kulturel sfære men også en naturlig sfære, der kan understøtte menneskets vitale funktioner. Dette absolutte livsforhold, at mennesket opholder sig i et miljø, bliver tydeligst, når et sådant miljø er fraværende. Derfor kan Sloterdijk også skrive andetsteds, i bogen *Luftbeben – An den Quellen des Terrors* fra 2002, at det 20. århundrede begyndte i første verdenskrigs skyttegrave, nærmere bestemt med det første større giftgasangreb, der fandt sted i området omkring Ypres den 22. april 1915. Med brugen af giftgas bliver krigen økologiseret og fokuserer nu ikke kun på at ramme fjendens krop, men også det miljø der er kroppens livsbetingelse. Angrebet på fjendens miljø, gennem forgiftningen af den luft som indåndes, udgør således en radikal udvidelse af kampzonen. I den forstand blev miljøet som menneskets livsopretholdende grundlag opdaget i skyttegravene. Den forestående økologiske katastrofe er i den forstand i sin yderste konsekvens en ødelæggelse af miljøets livsopretholdende betingelser for menneskeligt liv på planeten jorden. Rumstationen repræsenterer for Sloterdijk endnu et skridt i udvidelsen af denne indsiget om menneskets væren-i-et-miljø, nemlig muligheden for at transcendere jorden som

rammen for menneskets væren-i-verden og for at erstatte den med det, han kalder en væren-i-verden-2. Her er jorden som menneskets absolutte livsomstændighed erstattet af en kunstigt skabt ekstern livsbeholder og miljøet udvidet gennem overførelsen af de nødvendige betingelser for livsopretholdelse. Det gælder altså, som Sloterdijk skriver i åbningsessayet *Das Anthropozän* i *Was geschah...*, om at kontrollere de "biosfære-mimetiske konstanter" gennem "atmosfære-management". Dette har vidtrækkende filosofiske og antropologiske konsekvenser. Som Sloterdijk skriver: "Så snart rumstationen eksisterer, ophører jorden med at have monopol på at understøtte miljømæssige og kulturelle indkapslinger". Sloterdijk mener, at rumstationen tilbyder en menneskeskabt transcendens, der samtidig er en del af det samme kontinuum som det jordisk-immanente og dermed "danner aksiomet for en politisk ontologi om naturen". Men indsigten fra rumstationen bliver også overført til jorden, der med Sloterdijks overtagelse af Buckminster Fullers ord bliver til rumskibet jorden, der ikke har nogen nødudgang. Fra rumstationen kan mennesket betragte sig selv fra en ekstern position, der ikke desto mindre samtidig er menneskelig (astronauten) eller overført til et menneskeligt kontrolleret teknologisk system (satellitten). Denne observation af hele menneskeheden og hele kloden tilbyder et modbillede til lokale interessers egocentrisme. I helhedsbilledet ligger der en autoritetsfyldt appel, som Sloterdijks tænkning også andre steder berører, nemlig igennem overvejelser over hvilken autoritet, der er stærk nok til at forårsage og fremskynde de nødvendige radikale livsændringer og indstiftelsen af det ko-immunitære fællesskab gennem det Rilke-parafraaserende bud: "Du må ændre dit liv".

I teksten *Absoluter und kategorischer Imperativ* fra *Nach Gott*, der oprindeligt var et foredrag afholdt i 2009, er klimabekymringen hos Sloterdijk tydelig. Her taler han om "den dramatiske tilspidsning af den fare, der svæver over den aktuelle verdensproces". Teksten fremføres som et forsøg på en intervention, hvis mål er at overvinde den herskende demoralisering og desorientering. Den filosofiske refleksion, mener Sloterdijk, skal tilbyde en handlingsanvisning, der samtidig giver en stærk orientering. Konkret resulterer det i formuleringen af en handlingsmaksime, der skal gælde som et nyt imperativ: Mennesket skal handle således at det tilskynder tilblivelsen af et globalt solidaritetssystem og at det stopper den hidtidige udbytningspraksis og erstatter den med omsorgsfuld sameksistens. Tidligere handlings-tilskyndelser, som hos for eksempel Kant og Marx, har ifølge Sloterdijk ikke været underlagt det samme tidspres, som den økologiske krise udgør, da de primært har

været formuleret indenfor rammerne af det sociale og således har de været relateret internt i menneskets historie. Den økologiske krise derimod består af ”frister, der bliver sat af eksterne fysiske processer”. Heller ikke religionen kan tilbyde tidssvarende løsninger – og dermed vil en tilbagevenden til religion være formålsløs og forgæves – blandt andet fordi de monoteistiske verdensreligioner forholder sig til ”præ-astronautiske verdensforståelser”.

Peter Sloterdijks tænkning om og over menneskets historie, dets fremtid og dets udfordringer er fascinerende og tankevækkende. Livtaget med klimaforandringerne og anerkendelsen af alvoren ved den økologiske krise betimelig og det konstruktive kald til Kooperation og etableringen af et globalt politisk fællesskab, der kan se udover nationalstaternes og andre partikulære fællesskabers egeninteresser, er interessant. Især da det, i modsætning til andre stort tænkte globale politikker, i udgangspunktet ikke er fremsat som et hegemonisk ensretningsprojekt, men som et samarbejde, der bibeholder muligheden for pluralitet og flerpolaritet.

Ikke desto mindre er Sloterdijks værk flertydigt og en enkelt tankefigur kan vanskeligt gøres til fortolkningsnøgle for hans samlede produktion. Men Sloterdijks filosofiske refleksioner udgør, når man forfølger det immunologiske spor i forfatterskabet, et konstruktivt forsøg på at anvise mulige veje for fremtiden og intervenere i samtiden. En samtid, hvor Sloterdijks diagnose af menneskehedens aktuelle tilstand kan sammenfattes med hans Heidegger-omskrivning: *Nicht gerettet*.

Erik Sporon Fiedler er ph.d.-studerende i religionsvidenskab ved Institut for Tværkulturelle og Regionale Studier, Københavns Universitet.